

**ДУХОВНІ КОНСТАНТИ СВІТУ ДИТИНСТВА
(НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТЕЙ Є. ГУЦАЛА)**

Одухотворений образ дитинства належить до системи ключових змістових компонентів поезики Євгена Гуцала, до творення якого активно залучається автобіографічний дискурс, за рахунок чого у таких творах письменника чітко простежується превалювання суб'єктивно-інтимної тональності, відсутність чіткого розмежування між ліричним героєм і автором, багата асоціативність. «З висоти своїх літ і життєвого досвіду озирає письменник і своє дитинство, гірко припалене жорстокою фашистською окупацією, і життя рідних, близьких, односельчан, усього народу свого, – зауважує М. Жулинський, визначаючи один з ідейно-тематичних аспектів творчості Є. Гуцала. – Нелегко проглядається межа між особисто пережитим і тим, що увійшло в почуття, у свідомість ще на берегах дитячих безпосередніх вражень, але чи варто поділяти те, що неподільно заите в його творчості?» [Жулинський 1987: 27]. Художню модель світу дитинства, обпаленого війною, письменник вибудовує у численних оповіданнях («Діти війни», «Зяблик», «Озброєні діти», «З горіха зерня» тощо) і повістях («Подорожні», «Біль і гнів», «Мертва зона», «Співуча колиска з верболозу, або Окупаційні фрески»), засади духовного становлення і розвитку дитини художньо досліджує в ліричних повістях «У гаї сонце зацвіло», «Княжа гора», «Баба Онися», інтенсивно інтегруючи в більшості випадків у текстуальну площину суб'єктивні образи авторської свідомості. Актуалізацію цієї наскрізної теми у своїй художній творчості Є. Гуцало обґрунтовував специфікою власного, вже зрілого світовідчуття й світорозуміння: «А взагалі, тепер мені здається, що дитинство – найцікавіша пора, саме та пора, коли майбутнє життя – ще попереду, коли воно ще непізнане і його кортить пізнати, коли воно – це нерозгадана загадка, лиш обіцянка – неодмінного дива. І хай це вогненні воєнні роки, хай голодні повосенні – однаково чарівливість дитинства не щезає навіть за таких умов» [Жулинський 1987: 14].

Попри те, що твори Є. Гуцала про дітей неодноразово ставали предметом пильної уваги дослідників (праці М. Жулинського [Жулинський 1986], В. Агєєвої [Агєєва 1989], М. Слабошпицького [Слабошпицький 1978], Я. Вишиваного [Вишиваний 1981], В. Плюща [Плющ 1996], В. Близнеця [Близнець 1980], І. Бойцун [Бойцун 2002]), духовний аспект творчості письменника залишається недостатньо дослідженим. Мета нашої статті полягає у з'ясуванні основних джерел і засад духовного становлення дитини в ліричних повістях Євгена Гуцала та виявленні духовних констант, що є основою формування характеру особистості у дитинстві.

Повість «У гаї сонце зацвіло» можна справедливо назвати твором-спогадом про дитинство, твором-поверненням у чарівний світ безтурботного хлоп'ячого життя, твором-світосприйняттям дитини, адже, як пише Євген Гуцало, «є пам'ять про м'які весняні стежки, по яких літали босі ноги, є пам'ять про подільське село, про світ розмаїтій, дивний, що сам увиходив у твої очі, є пам'ять про оту радість, котру випало спізнати і котра вже ніколи не була така, як тоді» [Гуцало 1985: 65]. Вертикаль спогадів, структурована відповідно до специфіки людської пам'яті зберігати передусім найбільш суттєве та значуще, складається із численних гетерогенних фрагментів дійсності, в які включено спогади про рідне село й односельців, дружбу з Василянкою і перше почуття, смак домашнього молока, житнього хліба і м'ятних цукерок, запахи луку і городу, радість від літнього дощу та катання на коні. Саме ці незабутні атрибути дитинства ліричного героя-наратора володіють потужною позитивною енергетикою, яка протягом років живить його дух і міцно єднає з тим світом, де все це він колись давно побачив, почув, відчув і пережив.

У центрі оповіді ми бачимо поступове формування характеру, психологію ліричного героя, що виявляються насамперед у площині особливостей його взаємостосунків з оточуючим світом, замкненими на архетипну етнонаціональну символіку, а саме: землі, криниці, вогню у печі, хати з вишневим садком, дитячої колиски. Ці ключові образи-символи українського народного буття наповнені сакральною семантикою, що сягає своїм корінням онтологічних основ наших пращурів. Назавжди закарбовані у свідомості дитини, вони не лише

дають можливість виразити духовний світ героя, схопити зсередини все, що він відчував і переживав у дитинстві, а й прийти до розуміння значення ціннісної системи національної культури, народного світосприйняття та духовності у формуванні особистості.

Важливим складовим компонентом образної системи повісті є образ матері, який формує у творі особливу духовно-емоційну атмосферу. Змодельований письменником образ жінки-трудівниці, жінки-страдниці з поглядом, «у якому тиха радість обійнялася з журбою» [Гуцало 1985: 120], символізує у творі велич і жертвність священної материнської любові, доброту, ласку та щоденну турботу. Підносячись до рівня етичного ідеалу, у повісті образ матері наповнюється глибокими змістовими смислами, активно включається у проблематику морально-етичного плану. Загалом він акумулює цілий комплекс загальнолюдських і національних цінностей, є символом невмирущої духовності народу. У її вчинках і помислах відтворені основи народної мудрості та моралі, гармонії людського співжиття. Спогади, пов'язані з матір'ю, декодують важливі моменти становлення особистості та пізнання світу, механізми формування її світоглядної системи. Сакральний образ багатостраждальної жінки-берегині автор увиразнює багатьма штрихами, серед яких особливо виокремлюється етнонаціональна специфіка української жіночої душі – надзвичайна любов до народної пісні, до вияву своїх душевних переживань у словах та мелодіях, переважно сумних і тужливих. Наскрізний мотив нещасливої жіночої долі, марного чекання коханого чоловіка, навіяний дивною мелодією материнської пісні та назавжди розчинений у свідомості ліричного героя, на психологічно-емоційному рівні породжує синівське прагнення захистити і вберегти: «Стоїть на білому камені твоя молода мати, і тобі хочеться, щоб ніхто ніколи не смів обманути її, щоб ніхто не завдав їй ніяких прикроців. Ти заступишся, не дозволиш, захистиш!» [Гуцало 1985: 71-72].

Завершує письменник свою оповідь-сповідь про світ дитинства узагальнюючим філософсько-етичним висновком, який не лише метафорично розкодує символічний зміст повісті, а й розкриває витoki морального й духовного становлення людини, що формувалося на основі пізнання світу в усіх його складностях і

суперечностях, на основі розуміння істинних основ людського буття: «Отак і твоє сонце зацвіло колись, давно. Зацвіло у гаї людського життя, набиралося снаги, розуму, пізнавало широкий світ, правду і добро. Зацвіло у весняному гаї людського життя, і тільки в його захистку, в його теплі зуміло вистояти проти негод часу, проти хмар, які завжди минають» [Гуцало 1985: 150].

У повісті «Княжа гора», художньо осмислюючи трагічну українську історію крізь призму життя та долі персонажів твору, Є. Гуцало послуговується вже типовим для його поезики прийомом, а саме – моделює ускладнений рівень часопросторового розшарування, про що свідчить існування у фрагментах-епізодах двох часових вимірів – «тоді» і «тепер». Їхня наративна послідовність часто порушується, співвідношення є лише умовним, що, у свою чергу, дає можливість краще зрозуміти семантичне поле підтексту. У зображенні загального через окреме, загальнонародного через індивідуальне письменник не лише відтворює історичні реалії, а й створює певний імплікативний рівень, сформований передусім у площині морально-етичних категорій. Спогади дорослих, «що тчуть і тчуть живе минуле» [Гуцало 1985: 18] і до яких долучається ліричний герой повісті, стають головними джерелами пізнання світу й усвідомлення проявів добра і зла, милосердя і жорстокості, вірності й зради.

Так, в історії з толокою у Джуса, на яку не прийшов ніхто з мешканців села, порушується питання відторгнення суспільством людини, поведінка та вчинки якої не відповідають ключовим засадам народної моралі в аспекті стосунків батьків та дітей, проявів батьківської любові, жертвності та відповідальності. Не змогли пробачити йому люди, вважаючи це великим гріхом, що покинув напризволяще в голодні роки своїх дітей, виявили до нього свою зневагу, не прийшовши на допомогу, бо хоча й намагався Джус усе своє подальше життя спокутувати «свою вину, а не спокутав, ніколи вже совість не відміс» [Гуцало 1985: 42]. Морально-етичні принципи, які назавжди відокремляють людину через її негідні вчинки від суспільства, роблять її моральним покручем у його очах, закодовані в мудрих словах діда Гордія: «Ген пташка не цурається своїх пташенят, звір не цурається своїх звірят... Ген соняхи не цураються свого пвіту,

ніяка квітка не губить своєї квітки, душа в душу живуть... Джус і не злодій, і не паливода, й не жмикрут, і війну пройшов...» [Гуцало 1985: 41].

Тему вірності своєму єдиному коханню простежуємо в текстових фрагментах, присвячених Онисі Гайдаржі, яка, втративши в революційному вирі свого коханого Семена, так і не вийшла заміж, й Остапові Кіндратовичу, що на схилі літ вирішив одружитися із закатованою фашистами Меланкою, влаштувавши дивне весілля без нареченої, «де ллються сльози». Концепт про готовність матері пожертвувати життям сина в ім'я спасіння інших художньо реалізується в страшному своїми жорстокими подробицями епізоді про божевільну Дарку Сторону. Умотивованість жахливих описів мученицької смерті її дитини пояснюється введенням в наративну систему цього текстового фрагмента образу батька-старости, нелюда, який чинить фізичне насильство над сином та моральне – над його матір'ю.

Таким чином, семантикою ретроспекцій, активно використаних у художній структурі твору, Є. Гуцало актуалізує моральну проблематику повісті. У трагічному контексті історичних реалій автор наближається до зображення долі конкретної людини, осмислюючи її буття виключно в морально-етичних вимірах: людина, ставши жертвою соціально-історичних потрясінь, коли ламаються засади духовності, має змогу залишитися людиною за умови збереження в собі вірності загальнолюдським і національним духовним категоріям.

У цьому випадку знову, як і в повісті «У гаї сонце зацвіло», експліцитно простежується позатекстова присутність зрілого автора, що, незважаючи на форму теперішнього часу та постійне ведення оповіді від імені «ти»-нратора, наповнює цю оповідь інтимно-сповідальною суб'єктивною тональністю й вибудовує поетичний асоціативно-предметний простір, в якому проявляються пережиті колись в дитинстві почуття та емоції. «Євген Гуцало майстерно, серпанковими напливами, емоційними рефлексіями висвітлює, немов теплом свого дихання прогріває чисті озерця на закутих морозом вікнах, весняні проталини на берегах дитинства. Не все там дихає теплом і спокоєм. Письменник у зрілості літ з елегійним смутком

прозирає реальний і символічний шлях сходження юного внука діда Гордія на Княжу гору» [Жулинський 1987: 28].

У лірико-поетичних картинах навколишнього простору, семантизованого навколо містичного центру – Княжої гори, письменник відтворює багатий асоціативний світ хлопчика, наповнений ірреальними образами та подіями. Дитяча свідомість та уява розривають кордони часу та простору, проникаючи в ірреальний світ минулого («Гнідко ірже – гримить сурмою, й наче у відповідь на кінське іржання на шовкових хвилях степової тирси зринають хижо зіщулені постаті кінних вершників у гостроверхих хутряних шапках, і занесені вгору шаблі в їхніх руках цвітуть дзеркальним сяйвом, вершники скачуть навздогін, ну ж бо, Гнідко, виручай, бо зброї для захисту нема, бо лиш на тебе надія!» [Гуцало 1985: 37]) та еднаючи теперішнє з майбутнім («З піднесеними руками, з відкинутою головою летиш над білим світом, / летиш над мальовничим довкрузжям полів і сіл, / летиш над пісенним безбережжям Дніпра, / летиш поміж птахів, назустріч сонцю, / летиш над косарями, що косять літню квітчасту траву, / летиш над Княжою горою, – / й Княжа гора летить із тобою в небеса, до сонця, в безбережжя часу» [Гуцало 1985: 58]). Увесь навколишній світ, який оточує дитину, є живою субстанцією, в якій гармонійно співіснують реальні істоти та метафоричні образи – сіра лісова кізка, рожева птиця ранку та чорна птиця ночі. Абсолютне злиття з природним простором відбувається через ототожнення себе з його атрибутами, зокрема з тисячолітнім дубом, образ якого у суб'єктивному русі душі хлопчика породжує відчуття, «що зрісся з дубом, і, чуючи шелест і сплески його гілля, бачиш самого себе дубом, що росте з землі в небо, що ось зараз стоїть грудьми проти бурі, змагаючи блискавки й грім! Твоє коріння дужими потоками пролялось у земну твердь, ти чуєш Княжу гору через крону, кореневища, через цю чутливу крону-кореневище ти заглядаєш у морок гори, який тобі близький і не страшний /.../ Бо й справді, чого боятись, коли ти обернувся на дуба, що росте з землі у небо, еднаючи землю та небо корінням та гіллям, стовбуром, руками й ногами, передзвоном серця і шелестом листя, зеленою піснею зодягнених у капелюшки жолудів і краплистою піснею, що проросла з уст, що

невідомо де й закілчилась – чи в твоїй душі, чи в душі дуба, які немов стали однією душею, а вона ж бо ще й є душею Княжої гори!..» [Гуцало 1985: 21].

Навколишній світ у творі – це жива істота, яка «думає тим соняшником /.../ Думає картоплею й гарбузами, цибулею й часником, кропом і огірками. А ще як вона славно думає півоніями й красолею, ружами й чорнобривцями, любистком і матіркою. То в неї думки такі, пісні такі – і ластівка, й зозуля, й соловейко. Та в неї пісня – мурашина кожна, а що вже тоді про звірину в лісі казати, про очерет в лузі чи про калину в байраці! ... а ще дощами й туманами, градом і снігом, пшеницею і куколем у пшениці, зірками й місяцем, хлібом і яблуками» [Гуцало 1985: 6]. Розкішна поетична метафоричність, покликана величати родючу українську землю, поклонятися перед її красою та щедрістю, укорінена в праоснови національного світосприймання й одухотвореного ставлення до природи, сягає в Гуцала найвищого рівня сакральності та створює унікальну атмосферу величної любові й пошани до землі-годувальниці як до найбільшої народної святині та живлячого джерела української духовності.

Незважаючи на значну кількість різнопросторових та різночасових епізодів, поданих у творі, величний образ Княжої гори, навколо якої моделюється реальний та трансцендентний простір, дає змогу об'єднати їх у єдину художню цілісність. Княжа гора – це наскрізний макрообраз, що не лише символічно проходить крізь увесь твір, пов'язуючи воедино різночасові плани, а й являє собою своєрідний епіцентр магічного всесвіту в світосприйнятті дитини, який синтезує в собі минуле, сучасне й майбутнє українського народу. Її містка символічна семантика несе в собі головне змістове навантаження в осмисленні таких філософських питань, як вічне і скороминуще, суттєве й незначне. Це минуле нашого народу, овіяне легендами й переказами, збереженими для наступних поколінь, це свідок історичного буття, покликаний охороняти зв'язок між цими поколіннями задля майбутнього. Образ Княжої гори – це «увесь той фольклорно-фантастичний світ багатовікових вірувань і уявлень народу, який корінням своїм сягає язичництва» [Жулинський 1986: 121], наповнений тасмнічними образами й дивовижними істотами

(батько-вітер, печера-чернера, містичний загублений кінь, хижі птахи, величезний вовк, дикі звірі – братики й сестрички). У сприйнятті ліричного героя твору він втілює своєрідний онтологічно-символічний символ, «що надійно тримає тебе всією могутністю своїх лісів і джерел, грибів і ягід, тримає урочищами й легендами, отими нескінченними підземними печерами, де на шовкових лугах пасеться споконвічно статурний і дужий кінь Гнідко» [Гуцало 1985: 58]. «Княжа гора – немов душа України, що береже у своїх глибинах незліченні скарби, береже пам'ять про людей, що тут жили, пам'ять про війни й голод, про самовідданість і зраду, про народження й смерть» [Воронина 2007: 6]. Це художньо узагальнений письменником своєрідний народно-духовний символ, що не дає втратити свою національну ідентичність і розгубити упродовж століть мудрість, силу й історичний досвід українського народу, а навпаки, зберегти зв'язки часів і поколінь.

Як і в інших повістях митця, присвячених воєнній тематичі, зображені у повісті «Співуча колиска з верболозу» події відбуваються на окупованій території. Драматична реальність фашистської окупації передається крізь призму особливостей мислення і світосприйняття маленького хлопчика – ліричного безіменного героя, який разом з бабою Ликорою стає безпосереднім свідком або учасником надзвичайних життєвих випробувань. Тема війни та понівеченого нею дитинства об'єднує всі 39 частин-новел твору в одне смислове художнє ціле. Загублені людські життя, поламані долі, вбивства дітей і дорослих, фізичні та моральні знущання – це саме ті реалії навколишньої дійсності, які оточують дитину, крізь призму сприйняття якої формується візія трагічного буття народу. Сукупність новел повісті дає можливість із різних кутів зору на прикладі конкретних подій та людей осмислити важливі онтологічні проблеми у їх історичному, духовному та морально-етичному вимірах.

У творі домінує трагічне світовідчуття. Категорія трагічного реалізується через численні картини страшної дійсності, в яких письменник художньо осмислює на прикладі реально існуючого села протистояння добра і зла, милосердя і жорстокості, любові і ненависті. Світ дитинства онука баби Ликори та його товариша Тарапатого – це передусім світ сирітства, сповненого нестримного бажання відчутти

тепло батьківської та материнської любові, бути оточеними турботою і ласкою. Саме тому звичайні побутові речі – сокира і полумисок, які залишилися від батька і матері, у свідомості дитини трансформуються у своєрідні сакральні символи, здатні згладити на деякий час психічну травму та дати відчуття внутрішнього задоволення від володіння предметами, до яких торкалися руки батьків: «Віднині я вже не можу намілуватися полив'яним полумиском, розмальованим ягодами вишень та якимись чудернацькими квітками, які в Овечачому не ростуть. Усе, що їм із полумиска, таке смачне, що я аж заплющуюся від утіхи. І взяв за звичку нагадувати бабі Ликорі, щоб усе насипала в полумисок – хай то юшка чи борщ, хай то кисіль чи вареники, хай то кваша. І хай та кваша хоч яка вдасться кисла, бо чим же її засолодити, а я квашу їм – і все мало, бо така смачна. А все тому, що з матиного полумиска!» [Гуцало 1991: 79]. Злу та насильству, що повсякчас оточують вразливі дитячі душі, протистоять загальнолюдські духовні цінності, втілені передусім в образах баби Ликори з її вселенською добротою, баби Весни, котра вмів відновити фізичне і психічне здоров'я людини, дядька Тилимона з його прагненням всім допомогти, тітки Секлети, що врятувала матір і дітей від самогубства та посвіла за одну ніч від пережитих душевних страждань, а також тітки Ніли та тітки Марії, Фросі й Клима Климіші, Танаса Нездійминоги, що в часи найбільших життєвих випробувань не лише зуміли зберегти у собі найкращі людські якості, а й стати духовною і моральною опорою для малого хлопчика, без чого йому не вдалося б вижити у зруйнованому війною та тоталітарною системою світі.

Отже, ключовим компонентом змістової поетики проаналізованих повістей Євгена Гуцала є світ дитинства. Його структуру формує потік подій і вчинків, образно-поетичних асоціацій, різноманітних вражень, почуттів і спогадів, значною мірою відтворених за принципом автобіографічності. В образній системі можемо виокремити дві надзвичайно важливі духовні константи – матері та навколишнього світу, кожна з яких, з одного боку, формує у творах особливу емоційно-почуттєву атмосферу, а з іншого – активно включається у проблематику морально-етичного плану, є основою духовного становлення дитини. Формування світорозуміння

особистості у дитинстві відбувається у процесі взаємостосунків з оточуючим простором та декодування сакральної семантики ключових образів-символів українського народного буття, долучення до істинних джерел національної духовності.

БІБЛІОГРАФІЯ

Агєсва 1989 – Агєсва В.П. Пам'ять подвигу (Українська воєнна проза 60-80-х років). – К.: Наукова думка, 1989. – 272 с.

Близнець 1980 – Близнець В. Діти війни і книги про них // Література. Діти. Час. – К.: Веселка, 1980. – С. 28-35.

Бойцун 2002 – Бойцун І. Психологічний портрет «дітей війни» у творах Євгена Гуцала: Монографія. – Луганськ: Шлях, 2002. – 40 с.

Вишиваний 1981 – Вишиваний Я. Чиста течія // Вітчизна. – 1981. – № 3. – С. 206-207.

Воронина 2007 – Воронина Л. Ти любиш тут кожен соняшник // Гуцало Є.П. Серпень, спалах любові: Оповідання та повісті. – К.: Знання-Прес, 2007. – С. 3-6.

Гуцало 1985 – Гуцало Є. Княжа гора. – К.: Дніпро, 1985. – 150 с.

Гуцало 1991 – Гуцало Є. Співуча коліска з верболозу: Окупаційні фрески. – К.: Веселка, 1991. – 284 с.

Жулинський 1986 – Жулинський М. Наближення: Літературні діалоги. – К.: Дніпро, 1986. – 278 с.

Жулинський 1987 – Жулинський М. У передчутті радості // Гуцало Є. Вибрані твори. – Т. 1. – К.: Рад. письменник, 1987. – С. 5-28.

Плющ 1996 – Плющ В. Озброєні діти: Відлуння війни у творчості Євгена Гуцала // Гуцало Є. З вогню воскресли: Повісті. – К.: «Українська видавнича група», 1996. – С. 420-429.

Слабошпицький 1978 – Слабошпицький М. Неосязний світ героя // Вітчизна. – 1978. – № 6. – С. 201-204.

ПАВЛО ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ У ПРИЗМІ ШІСТДЕСЯТНИЦЬКОЇ КРИТИКИ

У статті здійснюється спроба крізь призму художньо-документальної прози українських шістдесятників уявити творчий профіль П. Загребельного у контексті тоталітарної доби. Пропонується побіжний огляд творчості письменника, що його запропонували шістдесятники, насамперед у власному епістолярії та мемуаротворчості. Йдеться про дискретні вкраплення у нефікційній прозі шістдесятників елементів літературно-критичної творчості.

Ключові слова: художньо-документальна проза, шістдесятники, літературознавство, літературна критика.

The article attempts to express, through the prism of fiction and documentary prose of the Ukrainian Sixtiers, the creative profile of P. Zabrebelyni in the context of a totalitarian era. A cursory overview of writings of the author is offered which is proposed by sixtiers first of all in their own epistolary and memoirs. It goes about discrete inclusions of elements of literary and critical creativity in non-fictional prose of the sixtiers.

Key words: fiction and documentary prose, sixtiers, literary studies, literary criticism.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Письменницький набуток Павла Загребельного шістдесятники простежують на різних етапах його тривалого творчого буття, зауважуючи періоди піднесення або вповільненого згасання мистецького тону прозаїка. До художнього слова літератора в них були особливі вимоги. Адаже для багатьох представників цього творчого покоління П. Загребельний, головний редактор «Літературної газети» (1961–1963), виявився взірцем моральності, духовної і творчої довершеності. У час найактивнішої фази хрущовського потепління митець не просто простягнув руку письменникам-початківцям, дав їм можливість «засвітитися» на сторінках авторитетних центральних видань, а й зумів налагодити творчу взаємодію поколінь. П. Загребельний благословив на літературне життя М. Вінграновського, Є. Гуцала, В. Діденка, І. Драча, В. Дрозда, І. Калинця, Р. Корогодського, В. Коротича, І. Світличного, В. Симоненка, В. Стуса, В. Шевчука, Ю. Щербака та ін. Тому, оскільки літературний авторитет романіста для шістдесятників був значним, і вимоги до нього – людини й митця – висувалися високі. У статті здійснюється